

Prof. dr hab. Magdalena Musiał-Karg
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Dominiki Marczak
pt. „Rola referendum w państwach europejskich: instrument walki politycznej czy
obywatelskie narzędzie kreowania polityki państwa?
Analiza w oparciu o teorię *veto players*”, Łódź 2023, ss. 179,
napisanej pod kierunkiem dr. hab. Pacieja Potza
(promotor pomocniczy: dr Agata Włodarska-Frykowska).

Demokracja jest niezmiennie ważnym (o ile nie najważniejszym) przedmiotem eksploracji i analiz naukowych prowadzonych przez przedstawicieli nauk politycznych na świecie. Nieprzerwanie także od wielu lat nie słabnie zainteresowanie badaczy zagadnieniami związanymi z demokracją bezpośrednią oraz wykorzystaniem różnych jej narzędzi w demokratycznym sprawowaniu władzy.

Demokrację bezpośrednią – czyli procedury umożliwiające uprawnionym obywatelom uczestniczenie w podejmowaniu decyzji państwowych – uważa się za najpełniejszą formę demokracji, ponieważ w ten sposób naród bezpośrednio decyduje o swoim losie i o ważnych dla siebie sprawach. Demokracja bezpośrednia poprzez angażowanie obywateli w życie publiczne sprzyja kształtowaniu się aktywnego społeczeństwa. Udział w referendum, a także korzystanie z pozostałych form bezpośredniego wykonywania władzy, stanowi szansę na powstanie społeczeństwa współdziałającego z władzą w rozwiązywaniu wielu kwestii publicznych, jak również świadomego przysługujących mu praw i wolności.

W demokracji bezpośredniej obywatele i politycy są ze sobą niejako połączeni i współzależni w zasadniczo inny sposób niż w demokracji czysto parlamentarnej. W demokracji bezpośredniej obywatele uczestniczą w podejmowaniu decyzji, często mając głos doradczy, a nawet ostateczny. Dzięki narzędziom demokracji bezpośredniej, wyborcy wielokrotnie mają możliwość działania jako politycy i stają się tym, co Max Weber nazwał "okazjonalnymi politykami".

Walory takiej formy sprawowania władzy najbardziej uświadomili sobie Szwajcarzy, łącząc mechanizmy demokracji przedstawicielskiej oraz szeroki wachlarz narzędzi demokracji bezpośredniej. Obecnie żadne państwo na świecie nie ma tak rozwiniętych procedur demokracji bezpośredniej jak Szwajcaria, gdzie różne formy bezpośredniej partycypacji rozwinięte są zarówno na szczeblu federalnym, kantonalnym, jak i lokalnymi. Również inne państwa Europy Zachodniej – m.in. Francja, Dania, Irlandia Włochy, Liechtenstein (nazywane *heavy*

users) – stosują zasady demokracji bezpośredniej, wykorzystując instytucję referendum czy inicjatywy powszechnej w bardzo szerokim zakresie. Obok państw zachodnioeuropejskich zaobserwować można wzrastającą liczbę państw wschodnio- i środkowoeuropejskich, które po roku 1990 zaczęły stosować narzędzia demokracji bezpośredniej. Najpierw referenda posłużyły jako narzędzia przyjmowania niepodległości państwowej (np. w państwach byłego ZSRR), wprowadzania zmian ustrojowych i ugruntowywania przemian demokratycznych. Po ponad 10 latach od tzw. *jesieni ludów* instytucja referendum posłużyła do realizacji priorytetowego dla tej części Europy celu – przyłączenia się do Unii Europejskiej. Głosowaniom dotyczącym zarówno odzyskania niepodległości, jak i wstąpienia do UE towarzyszyła jedna z najwyższych w tych państwach frekwencja wyborcza, a stanowisko elektoratu wyrażało zdecydowane poparcie dla przemian politycznych.

Przedmiotem zainteresowania w niniejszej dysertacji jest właśnie instytucja referendum, a punktem odniesienia prowadzonych analiz jest koncepcja *veto players*, sformułowana przez George'a Tsebelisa. Celem tego podejścia do systemu politycznego jest analiza przebiegu procesów podejmowania decyzji politycznych w różnych układach instytucjonalnych, a termin *veto players* odnosi się do takich podmiotów/aktorów politycznych, których zgoda jest potrzebna do tego, by dokonać zmiany w jakimś obszarze polityki.

Pani mgr Dominika Marczak łączy w swojej rozprawie doktorskiej zarówno demokrację bezpośrednią (ze szczególnym uwzględnieniem instytucji referendum), jak i koncepcję *veto players*, co uznać należy za bardzo trafne posunięcie, bowiem zagadnienie to wydaje się niezwykle ciekawe i warte naukowej eksploracji.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska dotyczy zatem zagadnień istotnych, zarówno z punktu widzenia teorii, jak i praktyki politycznej związanej z funkcjonowaniem współczesnego systemu politycznego państw europejskich. Przedmiotem badań w dysertacji autorstwa mgr D. Marczak jest problem rozwiązywania sporów politycznych na płaszczyźnie demokracji bezpośredniej, która – traktowana jest jako jeden z etapów procesów podejmowania decyzji politycznych w rozpatrywanych w niniejszej pracy państwach. Zagadnienie to jest o tyle istotne, że demokracja bezpośrednia często jest wykorzystywana przez polityków w sposób instrumentalny, a *veto players* mogą decyzje głosowane w referendach przyblokować.

Podjęta przez mgr Dominikę Marczak tematyka jest więc niezwykle interesująca i ważna – i wpisuje się w bardzo aktualny i ważny poznawczo nurt rozważań naukowych, łączących kwestie systemu politycznego z zagadnieniami wykorzystania instrumentów demokracji bezpośredniej. Połączenie tych kilku wątków badawczych w przedłożonej do recenzji rozprawie świadczy o przemyślanym wyborze przedmiotu badań przez Autorkę, a połączenie demokracji bezpośredniej i koncepcji *veto players* jest niezwykle interesująca w kontekście wielu zmian, jakie mogliśmy obserwować w ostatnich latach – właśnie w doświadczeniach związanych z wykorzystaniem referendów w wielu europejskich państwach.

Niemalające zainteresowanie demokracją bezpośrednią, a także dość częste wykorzystanie jej narzędzi w praktyce politycznej wielu europejskich państw wydają się być jednymi z najważniejszych argumentów uzasadniających podjęcie przez Doktorantkę badań nad tą problematyką.

Struktura pracy

Rozprawa doktorska Pani mgr Dominiki Marczak pt. „**Rola referendum w państwach europejskich: instrument walki politycznej czy obywatelskie narzędzie kreowania polityki państwa? Analiza w oparciu o teorię *veto players***” liczy 179 stron i składa się z czterech powiązanych ze sobą rozdziałów, tworzących logiczną całość: Rozdział I - *Rozwój i rola referendum w warunkach demokracji przedstawicielskiej*; Rozdział II - *Uwarunkowania procesów decyzyjnych oraz założenia koncepcji *veto players**; Rozdział III - *Polityczne znaczenie referendum w Europie na wybranych przykładach*; Rozdział IV - *Analiza skuteczności wdrażania decyzji podjętych na drodze referendalnej*. Każdy z rozdziałów podzielony jest na kilka powiązanych ze sobą podrozdziałów. Pracę zamyka *Zakończenie*, w którym Autorka ustosunkowuje się do problematyki badań, prezentując główne wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy. Całość poprzedza *Wstęp*, w którym nakreślono tematykę badań i zarysowano strukturę pracy oraz zawartość poszczególnych części pracy. Praca uzupełniona została o *Bibliografię*, załącznik, spisy tabel, map, wykresów i map, a także rysunków.

Autorka, dzieląc pracę na cztery rozdziały i składające się na nie podrozdziały, wybrała ujęcie problemowe. Rozważania w rozprawie są prowadzone w sposób logiczny i odpowiadający właśnie takiej strukturze pracy.

Rozdział pierwszym rozprawy doktorskiej stanowi wprowadzenie do zagadnień związanych z demokracją i rolą instytucji referendum. Mgr Dominika Marczak definiuje w tej części pojęcie demokracji, najwięcej uwag poświęcając kształtowaniu się referendum jako narzędzia demokracji bezpośredniej. Niestety w tej części Autorka nie uwzględniła (co w moim przekonaniu powinno być uczynione) rozdziału na temat właśnie demokracji bezpośredniej. W tej części pracy wskazane zostały różne typologie referendum, a także wskazano na rolę instytucji głosowania referendalnego w systemie politycznym.

W drugim rozdziale Doktorantka zwróciła uwagę na najważniejsze determinanty procesów decydowania politycznego z uwzględnieniem racjonalnych i nieracjonalnych ich podstaw. Druga część rozdziału stanowi wprowadzenie do koncepcji *veto players* – także w kontekście referendum.

Rozdział trzeci jest rozdziałem empirycznym, opartym na metodzie *case study*, w którym Autorka analizuje przykłady referendum w ośmiu europejskich państwach (Portugalia, Rumunia, Malta, Irlandia, Grecja, Polska, Wielka Brytania, Węgry), próbując także określić polityczne znaczenie tej instytucji właśnie w rozpatrywanych państwach.

Rozdział czwarty zatytułowany *Analiza skuteczności wdrażania decyzji podjętych na drodze referendalnej* stanowi próbę zaprezentowania najważniejszych tendencji w zakresie wykorzystania instytucji referendum w Europie (we wskazanych powyżej państwach). Oprócz tego w rozdziale dokonano zastawienia doświadczeń referendalnych z koncepcją *veto players* Tsebelisa. Autorka zaznacza, że ważnym elementem tego rozdziału jest określenie w jakim stopniu wyznaczenie instytucjonalnych *veto players* przekłada się na analizę referendum oraz na to, jak te głosowania wpływają na system polityczny. Rozdział ten ma charakter empiryczny i stanowi w moim przekonaniu najważniejszą część rozprawy, bowiem na jego podstawie

Autorka stara się odpowiedzieć na pytania badawcze, zweryfikować sformułowane hipotezy oraz postawić najważniejsze wnioski. Pani Magister w tej części pracy łączy wątki podnoszone we wcześniejszych częściach dysertacji, a za bardzo interesujące uznać należy zestawienie danych dotyczących doświadczeń referendalnych w rozpatrywanych państwach.

Pani mgr Dominka Marczak dokonała analizy wykorzystania narzędzia demokracji bezpośredniej w ośmiu państwach Europejskich, umiejscawiając tę analizę w kontekście funkcjonowania systemu politycznego oraz w odniesieniu do koncepcji *veto players*.

Bardzo cennym jest to, że w *Zakończeniu* Autorka zwraca uwagę na kompleksowość i złożoność badanego przez siebie zagadnienia. W dobie bardzo dynamicznie rozwijających się, a także ewoluujących systemów politycznych, uwarunkowań społecznych, ekonomicznych – odniesienie się do *veto players* może stanowić cenną wskazówkę dla innych badaczy, a także polityków i ekspertów właśnie w zakresie wykorzystania i skutków zastosowania instytucji referendum.

Pani Dominika Marczak jest świadoma, że podjęty przez nią temat badawczy nie był zbyt często poruszany do tej pory na gruncie polskim – szczególnie w kontekście koncepcji *veto players* w odniesieniu do referendum jako instrumentu demokracji bezpośredniej (ale rozpatrywanego z perspektywy jego wykorzystania w demokracji przedstawicielskiej). Taki więc, a nie inny, wybór tematu przez Doktorantkę wymaga docenienia.

Biorąc jednak pod uwagę strukturę i zawartość rozprawy, chciałabym zwrócić uwagę na kilka istotnych – w moim przekonaniu – kwestii. Praca doktorska składa się – jak już wspomniałam – z czterech rozdziałów, *Wstępu*, *Zakończenia* oraz *Bibliografii i spisów*.

Niestety, moim zdaniem największą wadą tej pracy jest zbyt mała jej objętość (tylko 179 stron, z czego sam wywód stanowi 150 stron). Autorka mając bardzo rozległy (teoretyczny) i bardzo aktualny (empiryczny) materiał badawczy nie skorzystała z niego, w bardzo dużej mierze ograniczając zarówno część teoretyczną, jak i empiryczną.

Zasadna wydaje mi się uwaga odnośnie do konstrukcji poszczególnych rozdziałów. Za bardzo dobre posunięcie uważam, zawarcie w każdej z części krótkiego wprowadzenia – (zarysującego cel rozważań prowadzonych w rozdziale i jego strukturę) oraz podsumowania, w którym Autorka ustosunkowuje się do założonego celu oraz wskazuje najważniejsze ustalenia.

Oprócz powyższych uwag, moje zastrzeżenie budzi brak części poświęconej demokracji bezpośredniej w pierwszym rozdziale. Wydaje mi się, że treść pracy warto byłoby uzupełnić o podrozdział dotyczący tej formy rządzenia oraz specyfiki jego funkcjonowania. Autorka rozprawy wspomina wprawdzie wielokrotnie o demokracji bezpośredniej, jednak, skoro przedmiotem pracy jest referendum – to zasadnym jest poświęcenie przynajmniej fragmentu zagadnieniu demokracji bezpośredniej – zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym (np. zarysowując Szwajcarię jako swoisty wzór państwa, w którym wykorzystuje się referendum). Uważam, że to zagadnienie to jest na tyle ważne z punktu widzenia systemu politycznego oraz prowadzonych rozważań, że należałoby wyodrębnić część poświęconą

właśnie demokracji bezpośredniej, jej uwarunkowaniom itd. Wartym wówczas byłoby wskazanie, w jakim zakresie ta forma uzupełnia demokrację przedstawicielską.

Ponadto, uważam, że przyjęty w rozprawie układ pracy jest dobrze dostosowany do realizacji założonych przez Doktorantkę celów badawczych.

Cel i zakres badań

Podjęty w dysertacji problem badawczy został nakreślony we *Wstępie*, gdzie Autorka wskazała, że przedmiotem niniejszej dysertacji jest „analiza roli referendum w wybranych państwach europejskich w XXI wieku, a w szczególności zbadanie czy narzędzie to jest częściej wykorzystywane jako instrument walki politycznej, czy też obywatelskie narzędzie do kreowania polityki państwa”. Sugerowałabym zamiast słowa „przedmiotem” użyć słowa „celem” = bowiem w tym miejscu Autorka raczej wskazuje cel rozprawy. Jej przedmiotem zaś jest instytucja referendum.

Biorąc pod uwagę przedmiot prowadzonych badań, uważam, że w pracy powinny być zawarte rozważania poświęcone Szwajcarii. Bowiem w porównaniu z tym państwem, które uznane jest za perłę demokracji, nigdzie indziej nie funkcjonują tak rozwinięte mechanizmy demokracji bezpośredniej – a to w moim przekonaniu Doktorantka powinna wziąć pod uwagę. Zresztą w Konfederacji Szwajcarskiej doskonale widać, jak mechanizmy demokracji bezpośredniej hamują bądź napędzają zmiany w tym państwie oraz to, w jaki sposób poszczególni aktorzy polityczni wykorzystują m.in. instytucję referendum.

Aby zrealizować swój cel badawczy oprócz rozważań teoretycznych na temat referendum w realiach demokracji przedstawicielskiej – Pani magister Dominika Marczak – odnosi się do wspomnianej wcześniej koncepcji sformułowanej przez Georga Tsebelis'a, określanej jako *teoria graczy blokujących*.

Autorka słusznie przyjęła, że analiza głosowań referendalnych w wybranych państwach europejskich umożliwi jej dostrzeżenie ewentualnych tendencji i zmian w zakresie wykorzystania tej instytucji demokracji bezpośredniej, a także roli jaką odgrywają w niej poszczególni aktorzy polityczni. Doktorantka rozważania teoretyczne wsparła analizą wybranych referendów w ośmiu państwach europejskich.

Autorka obiera w dysertacji perspektywę charakterystyczną dla podejścia neoinstytucjonalnego, które jest jednym z głównych kierunków współczesnych badań politologicznych – uznaje bowiem ewolucję i rozwój instytucji (także aktorów) politycznych we współczesnym zmieniającym się dynamicznie otoczeniu, co także powoduje większą racjonalność działania współczesnych instytucji.

Uwagi metodologiczne

Kwestie metodologiczne zostały bardzo ogólnie (a nawet zbyt ogólnie) przedstawione i wyjaśnione na początku dysertacji.

Jeśli chodzi o warsztat metodologiczny, to uważam, iż Pani magister dobrała go prawidłowo (choć go nie przedstawiła) – w taki sposób, by był jej pomocny w całym procesie badawczym. Moje wątpliwości budzi jednak co najmniej kilka kwestii warsztatowo-metodologicznych, które wydają się mieć duże znaczenie.

Uważam, że o ile fakt wybrania teorii *veto players* jest bardzo dobrym pomysłem z punktu widzenia konceptualizacji pomysłu badawczego, to jednak dobór państw i referendum w moim przekonaniu jest niedostatecznie uzasadniony. Uważam ponadto, że niezbędne jest w tym przypadku wyznaczenie i uzasadnienie doboru konkretnej cezury czasowej. To drobiazgi i oczywiście nie wpływa na moją ocenę rozprawy, ale uważam, że może warto byłoby lepiej uzasadnić ten wybór.

Wydaje mi się, że we *Wstępie* pracy zbyt mało miejsca zostało poświęconego analizie dotychczasowego stanu badań nad rozważanymi zagadnieniami. Jest ona dość pobieżna i nie wskazuje wielu ważnych prac i ich tematyki. Największy niedosyt w tym zakresie budzi dość ograniczony opis dorobku zagranicznego. Oprócz tego – spis wykorzystanej literatury w minimalnym stopniu zawiera publikacje zagraniczne, a tych w kontekście przedmiotu badań jest bardzo dużo. Brak literatury anglojęzycznej uważam za poważny mankament niniejszej rozprawy doktorskiej. Sugeruję Doktorantce przejrzeć polskich prac pod kątem wykorzystania w nich publikacji autorów zagranicznych – zarówno w pracach M. Marczewskiej-Rytko, E. Kuźelweskiej, M. Podolak, P. Uziębło, M. Musiał-Karg znaleźć można wiele wartościowych prac zagranicznych, które mogłyby stanowić kierunkowskaz w tym względzie (mówię tu m.in. o pracach takich autorów jak: Kobach, Gallagher, Kaufmann, Uleri, Linder, i in.).

We *Wstępie* Pani mgr sformułowała trzy pytania badawcze, jak i dwie hipotezy, z których pierwsza – w mojej opinii powinna być skorygowana ze względu na zbyt duże uogólnienie. To nie jest do końca tak, że rządzący nie są zobligowani do wdrożenia decyzji podjętych w drodze demokracji bezpośredniej. Tu należało wskazać – o jakich narzędziach demokracji bezpośredniej Autorka pisze, a także wskazać na to, że w przypadku referendum niewiązących – decyzje nie są zwykle wdrażane. W przypadku referendum wiążących sytuacja jest inna. Hipoteza druga także powinna być poprawiona. Hipotezy bowiem są założeniami badawczymi, w których formułujemy pewne przypuszczenia, które są zależne od pewnych zmiennych. Weryfikacja hipotez polega właśnie na odpowiedzi na pytania, czy te badawcze założenia (przypuszczenia) są prawdziwe w pewnych okolicznościach (przy występowaniu pewnych determinant).

We *Wstępie* Pani magister nie wskazała zastosowanych przez siebie metod i technik badawczych, co stanowi poważny brak w dysertacji. W moim przekonaniu we *Wstępie* warto mocniej uwypuklić, iż dysertacja ma charakter interdyscyplinarny, łączący badania nie tylko z zakresu nauk o polityce i administracji, ale także z nauk prawnych czy elementy zaczerpnięte z nauk historycznych. Ta uwaga powinna być podniesiona przy charakterystyce wykorzystanych w pracy metod badawczych.

Uwagi merytoryczne

Do realizacji przedstawionych powyżej celów dostosowano strukturę rozprawy. Prowadzaniu badań dobrze służy, logicznie i przejrzysto skonstruowany plan pracy (choć jak zaznaczyłam powyżej – mam pewne uwagi). Struktura pracy wyraźnie określa koncepcję badań. Wskazuje na umiejętności samodzielnego stawiania problemu i jego rozwiązywania.

Na pochwałę zasługuje zaprojektowanie badań w taki sposób, by dotyczyły one dość szerokiej grupy rozpatrywanych państw. Uważam, że przeanalizowanie referendum w ośmiu państwach (dość różnorodnych) jest relatywnie dużym przedsięwzięciem badawczym, które wymagało od Doktorantki dużego zaangażowania i rozeznania w przedmiocie badań. Mgr Dominika Marczak dokonała przeglądu głosowań referendalnych w wybranych państwach europejskich, co stanowi istotne uzupełnienie dotychczasowych badań nad demokracją bezpośrednią. Analiza jakościowa wybranych głosowań – daje obraz tego, jaką rolę odgrywają wybrani veto players w procesie podejmowania decyzji właśnie w sposób bezpośredni. Wyniki przeprowadzanych analiz dają podstawę do sformułowania wniosków końcowych i weryfikacji przyjętych hipotez badawczych.

Zaznaczyć należy, że część teoretyczna została napisana w oparciu o różnorodną – niestety głównie polską literaturę przedmiotu (jak wskazałam - brakuje mi w pracy analizy dorobku autorów zagranicznych). Pomijając jednak tę sugestię – uważam, że Doktorantka – pisząc swoją rozprawę doktorską wykazała się dużą erudycją i umiejętnościami analitycznymi. Niewątpliwie, mgr Dominika Marczak potrafi stawiać pytania i definiować problemy, dobierać argumenty, przeprowadzać analizę i formułować wnioski (choć w moim przegnaniu analiza powinna być o wiele bardziej pogłębiona i zaktualizowana – np. o referendum węgierskie z 2022 r., które w znakomity sposób wskazuje rozpatrywane przez doktorantkę zależności).

W recenzowanej dysertacji wyróżniam dwie warstwy rozważań zawarte odpowiednio: (1) w rozdziałach od pierwszego i drugiego, w których prowadzone rozważania są podłożem teoretycznym dla analiz przeprowadzanych w dalszej części pracy oraz (2) w rozdziale trzecim i czwartym empirycznym, w którym Autorka dokonuje analizy referendum i oceny ich roli w odniesieniu do koncepcji *veto players*.

Podsumowując, wśród najważniejszych uwag dotyczących rozprawy – zwróciłabym uwagę na następujące elementy:

- czytając rozprawę wydaje się, że brakuje pogłębionego rozdziału dotyczącego roli demokracji bezpośredniej jako formy uzupełniającej rządu przedstawicielskie. Uzupełnienie pracy o taki fragment wzbogaciłoby warstwę teoretyczną recenzowanej rozprawy doktorskiej, porządkując jednocześnie pojawiające się w rozprawie uwagi na temat funkcjonowania referendum w demokracji przedstawicielskiej;

- w dysertacji brakuje odniesień do doświadczeń Konfederacji Szwajcarskiej;

- w pracy powinna być rozwinięta część dotycząca stanu badań nad przedmiotem rozprawy wraz ze wskazaniem kontekstów i wniosków z dotychczas prowadzonych badań. Chodzi to przede wszystkim o dorobek aktorów zagranicznych;

- na s. 28 Doktorantka pisze, że rozważania o roli referendum w systemie politycznym należy rozpocząć od przybliżenia pojęcia partycypacji politycznej, po czym termin ten wyjaśnia w jednym zdaniu. Ta część powinna zostać poszerzona, a partycypacja i jej rola zarówno w kontekście systemu politycznego, jak i demokracji bezpośredniej – powinna być zaprezentowana przynajmniej w kilku akapitach;

- w pracy (s. 65) umiejscowiono tabelę 3.2. „Referenda w Europie Środkowej i Wschodniej w latach 1900-2005” – nie bardzo rozumiem celu tego zabiegu, a także zestawienia państw w tabeli 3.3. Obie tabele dotyczą innych państw i innych lat. Podejrzewam, że Pani magister chciała naświetlić dane ilościowe dotyczące wykorzystania referendów w Europie i podziału na państwa wg liczby referendów – ale te zestawienia powinny być porównywalne, czyli powinny bazować przynajmniej na podobnym zakresie czasowym;

- w moim przekonaniu – wspomniałam o tym powyżej – należałoby lepiej uzasadnić wybór analizowanych państw oraz wskazać i uzasadnić cezurę czasową;

- w pracy brakuje szczegółowego przedstawienia warstwy metodologicznej;

- rażący jest brak przypisów i odniesień do literatury zagranicznej. Szczególnie jest to widoczne w dwóch pierwszych rozdziałach rozprawy, gdzie Autorka odnosi się praktycznie tylko do publikacji autorstwa polskich badaczy. Akurat typologie i klasyfikacje, definiowanie referendum to przedmiot badany bardzo szeroko zagranicą. W pracy rzuca się w oczy brak odniesień do dorobku zagranicznego, co obniża walory rozprawy, która powinna być dowodem także rozeznania doktoranta w literaturze i badaniach zagranicznych;

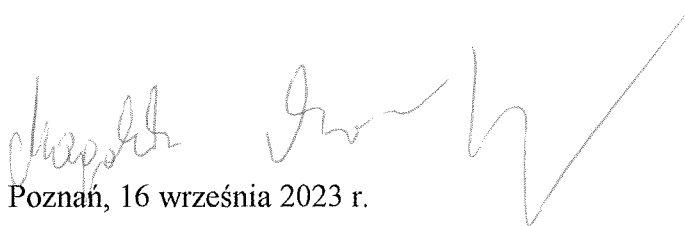
- w bibliografii brakuje bardzo ważnych z punktu widzenia prowadzonych rozważań prac autorów zagranicznych, ponadto należałoby oddzielić spis artykułów naukowych od monografii i prac zbiorowych.

Zastrzeżeń nie budzi strona językowa rozprawy. Praca napisana jest ładnym językiem, choć w niektórych miejscach pojawiają się błędy literowe, stylistyczne czy interpunkcyjne.

Konkluzja

Podsumowując, stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska – mimo wielu mankamentów - stanowi rozwiązanie problemu naukowego o istotnej doniosłości zarówno w warstwie teoretycznej, jak i praktycznej. W sposób jasny zdefiniowano problem badawczy, przeprowadzono analizę, przywołano najważniejsze głównie polskie źródła i opracowania naukowe. Oceniając rozprawę doktorską mgr Dominiki Marczałk uważam, że cel zasadniczy pracy został zrealizowany. Przedstawione powyżej krytyczne uwagi, niestety obniżają wartość naukową, poznawczą i praktyczną rozprawy doktorskiej i powinny stanowić ważne sugestie, do których powinna się ustosunkować Doktorantka. Całość pracy – mimo tego – oceniam pozytywnie, a za najważniejszy atut pracy wskazać chciałabym konceptualizację badań i oparcie analizy na koncepcji *veto players*.

Oceniona powyżej dysertacja w minimodpowiada wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim zawartym w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* - Dz.U. 2023 poz. 742 ze zm. Wnioskuje zatem o dopuszczenie Pani magister Dominiki Marczałk do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 16 września 2023 r.